

ਜਾਗ੍ਰਤੀ

ਮਾਰਚ, 1986

ਇਕ ਰੁਪਿਆ

ਕਹਾਣੀ

ਮੋਸੀ

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਲਗੀਰ

“ਭੈਣ ਜੀ, ਇਧਰ ਦੀਆਂ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਚੌਕੰਨੇ ਰਹਿਣਾ।” ਰਤਾ ਅੱਖ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਹੋਈ ਨੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਨੀ”, ਸਾਡੀ ਗੁਆਂਢਣ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮਤ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਆਂਢਣ ਦਾ ਨਸੀਅਤ ਦੇਣਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਬਦਲੀ ਹੋ ਕੇ ਠਾਗਪੁਰ ਆਏ ਸਾਂ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਵੀਂ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਜਗਾਹ ਨਵੀਂ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨਵਾਂ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਨਵਾਂ, ਬੋਲੀ ਨਵੀਂ ਆਦਿ।

ਮੇਰਾ ਅਹੁਦਾ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜਗਾਹ ਤੇ ਖਾਸ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਨਵੇਂ ਘਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸੈੱਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਕਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਪੈਕ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਲਾਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਨਵੇਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕੁਆਟਰ ਦੇ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਦਾ ਵੀ ਵਾਰੀ ਸਿਰ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਆਟਰ ਵੀ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰ ਵੱਕਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਕੁਆਟਰ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਨਵੇਂ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਇਸਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਰਾਂ ਜਾਇਦਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸਹੀ ਕੁਆਟਰ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਅਲਾਟ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਕੇ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਹੋਸਟਲ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚਿਣ ਚਿਣ ਕੇ ਰੱਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਨਵੇਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਮਾਨ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਆਂਢੀ ਆਪਣੀ ਸਹਾਨਭੂਤੀ ਦਿਖਾਣ ਆਉਂਦੇ। ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ। ਕਈ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਖਾਣੇ ਤੇ ਨਿਉਂਦਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪੈਂਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਪੂਰਾ ਇਕ ਵਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੈਕਿੰਗ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਮੁੜਕਾ ਮੁੜਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੱਢਦੇ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਾਮਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਕੋਈ ਹੱਥ ਵੰਡਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਗਾਹ ਤੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੱਚੀ ਸੀ ਜੋ ਹਾਲੇ ਜਮੀਨ ਤੇ ਰਿੜ੍ਹ ਰਿੜ੍ਹ ਕੇ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਛੱਤ ਤੇ ਸੀ। ਬੱਚੀ ਰਿੜ੍ਹਦੀ ਰਿੜ੍ਹਦੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵੜ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 5-6 ਪਰਵਾਰ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਸਾਨੂੰ

ਸਿੱਧ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਰ ਇਹੀ ਬਣਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੁੜੀ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਪੌੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਥੱਲੇ ਨਾ ਡਿਗ ਪਏ। ਉਹ ਤੋਤਲੀ ਜੁਥਾਨ ਨਾਲ ਦੋ ਅੰਕਲ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਬੋਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਕੁਆਟਰ ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ ਪਰ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਸੀ।

ਗੁਆਂਢਣ, ਸੁਭਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸੀਅਤਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਅਸੀਂ ਕਈ ਦਿਨ ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਇੱਕਲੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸਿਰ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਇਕ ਦੋ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਈਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਕੰਮ ਕਾਜ ਲਈ ਪੁੱਛ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਾਂ।

ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਨਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਵੇਂ ਘਰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾ ਤੋਂ ਜਾਇਦਾ ਤਨਖਾਹ ਤੈਅ ਕਰਵਾ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਫਾਈ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀਆਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਫੜ੍ਹ ਲੜਾਈਆਂ। ਚੰਦ ਹੀ ਪੈਸੇ ਘਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਦੋਨੋਂ ਤਰਫੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਮੁਹਬਤ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਵੀ ਫਰਕ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਜਮਾਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਘਰ ਦਾ ਪਕਵਾਨ ਸਿਰਫ ਘਰ ਵਾਲੀ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਵੜਨਾ ਬੁਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਿੱਥੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਘਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਣਾਉਣਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਅਮੀਰ ਤਬਕੇ ਵਿੱਚ ਜੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਖਾਣਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਭੈਣ’, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਰੱਖ ਲਉ। ਜਾਇਦਾ ਕੰਜੂਸੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਨਾਲੇ ਇੱਧਰ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ 25-30 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਏਗੀ”, ਗੁਆਂਢਣ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਰੱਖ ਤਾਂ ਲਈਏ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਸੂਬਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ”, ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੀ ਬੋਲੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਮੋਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਖ ਲਉ। ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਲੱਤੇ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਉਹੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਨਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਭਲੇ ? ਕਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੀ”, ਗੁਆਂਢਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਹਮਦਰਦੀ ਦਿਖਾਂਦੀ ਬੋਲੀ।

ਅਸੀਂ ਮੋਸੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਪੌਚੇ ਅਤੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਉਹ 45 ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅੱਧਖੜ ਬੋਧੀ ਹਰੀਜਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ

ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਸਨ। ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਲਈ ਲੈ ਆਉਂਦੀ।

ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਂਦਾ ਪਰ ਮੈਸੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਬੁਲਾਂਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਸੀ (ਮਾਸੀ) ਕਹਿਲਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗੋਰੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਰਹੇ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤਾਂ ਨਾਗਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਉਪਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਪਰ ਮੈਸੀ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਘਰ ਕਦੇ ਨਾ ਗਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਤੋਂ ਉਸਨੇ 10 ਰੁਪਏ ਉਧਾਰੇ ਲੈ ਕੇ ਕੋਲੇ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਲਾ ਕੇ ਵੇਚੇ। ਉਹ ਦਸਾਂ ਨੰਗਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੀ ਲੜਕੀ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ 2-3 ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਮੈਸੀ ਦੇ ਅੰਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਕੰਟੀਨ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇੰਜ ਉਹ ਇੱਕਠੇ ਲਾਗੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਕੰਟੀਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਬੜਾ ਲੱਚ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਉਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮੈਸੀ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਖਾਣਾ ਖੁਆਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਘਰ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇਆ।

ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪੀ. ਐੱਚ. ਡੀ. ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਸੀ ਬਗੈਰ ਨਾਗਾ ਪਾਏ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾ ਜਾਂਦੀ। ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਉਹ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੋਲੀ, "ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਬੱਚੀ ਦੀ ਫੀਸ ਜਮ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕੀ। ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ 20 ਰੁਪਏ ਉਧਾਰ ਦੇ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗੀ। ਪੈਸੇ ਮੇਰੀ ਅਗਲੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿਚੋਂ ਵਿਆਜ ਸਮੇਤ ਕੱਟ ਲੈਣਾ।"

"ਅਰੇ ਮੈਸੀ ਤੇਰੀ ਕੁੜੀ ਸੱਚਮੁਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ? ਤੂੰ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇੱਧਰ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੜਕੀਆਂ ਕਿਆ ਲੜਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਬੁੱਧ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।" ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਹਾਂ ਸਾਹਿਬ, ਲੋਕ ਤਾਂ ਇੱਧਰ ਦੇ ਐਸੇ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਟਰਿਕ ਅਤੇ ਬੀ. ਏ. ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ

ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕੀ ਪਰ ਸੈਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਾ ਲਵਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ। 7-8 ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਬੀਵੀ ਜੀ ਆ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਪੁਛਾਂਗੀ ਕਿ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕੌਰਸ ਕਰਵਾਈਏ", ਉਹ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ।

"ਇਹ ਪਕੜ 20 ਰੁਪਏ ਲੜਕੀ ਦੀ ਫੀਸ ਲਈ। ਤੂੰ ਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰ ਔਰਤ ਲਗਦੀ ਏਂ। ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀਂ ਜ਼ਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਤੇਰੀ ਬੱਚੀ ਖੁਦ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਫੀਸ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ", ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਲਈ ਮਿਠਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਨਾਂਹ ਕਰ ਆਈ ਸਾਂ। ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ 4 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰੇ ਮੰਗੇ ਸਨ ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਰਾ ਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾ ਦਿਖਾਈ। ਡਰਦੀ ਡਰਦੀ ਨੇ ਮੈਂ ਹਾਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ", ਉਹ ਭਾਵਕ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ।

ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਮੈਸੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਮੈਸੀ ਦਾ ਖਾਣਾ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖਾਣ ਲਗਦੀ। ਮੈਸੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਨਾ ਡਾਂਟਣ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ ਮਰਾਠੀ ਗੀਤ ਵੀ ਸਿਖਾ ਦਿਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮੈਸੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਗੈਰ ਪੁੱਛੇ 10 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਮਿਠਾਈ ਵੰਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਗਰੀਬ ਪਰ ਸੁਭਾਅ ਮਿੱਠਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਛੋਟੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮੁਟਿਆਰ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਕਹਿ ਛੱਡਦੀ। ਜਿਸ ਘਰੋਂ ਮੈਸੀ ਨੂੰ ਲੜਕੀ ਦੀ ਫੀਸ ਲਈ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਸਨ ਉਸ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਤਕਲੀਫ ਉਠਾਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਘਰ ਵਾਲਾ ਮੈਸੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਉਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਬੋਲੀ "ਸਾਹਿਬ, ਜੇ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਮੈਸੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਏ ਅਤੇ ਕੰਮ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹੇ ਤਾਂ ਮੈਸੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।"

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਂ ਕੁਆਟਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜੋ ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸੈੱਟ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੈਦ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਸੀ ਸਾਡਾ ਕੁਆਟਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਏਗੀ। ਫ਼ਾਸਲਾ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਅਪ ਤਾਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਦੂਸਰੀ ਜਾਣਕਾਰ ਬਾਈ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੂਸਰੀ ਬਾਈ ਕੰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ

ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 1-2 ਮਹੀਨੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸਾਡੀ ਬੱਚੀ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਆ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੌਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਆਪਣੇ ਸੁੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਆਪ ਲੈਣ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ। 50 ਰੁਪਏ ਦੇ 40 ਨੋਟ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋਇਆਂ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਉਠਾ ਲਏ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਸ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਤਾਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸਮਝੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਫਰਸ਼ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੌਸੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥੀਂ ਪੈਸੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਖਬਰ ਦੇਣ ਆਈ। ਇੰਜ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਮੌਸੀ ਨੇ ਕੁੜੀ ਹੱਥੋਂ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਮੌਸੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੁਆਟਰ ਤੱਕ ਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਦਿੱਕਤ ਉਠਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਪਰ ਉਹ ਬਗੈਰ ਨਾਗਾ ਪਾਏ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਵੀ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਛੱਡੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕਰੇ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਛੱਡੇ। ਬਰਸਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਬੋਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਲੈਣ ਚਲੀ ਗਈ ਪਰ ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਕੂਲੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਭ ਬੱਚਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਡਾਂਟਦੀ ਬੋਲੀ, "ਤੈਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਪਹਿਨਿਆਂ ਕਰ। ਕਿਉਂ ਬੋਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਏਂ? ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਰੇਨ ਕੋਟ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੀ?" ਮੌਸੀ ਸਭ ਬੱਚਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੀ ਝਾੜ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਗੁਜਰ ਗਏ ਸਨ। ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀਨ ਦੋਸਤ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਦਾਸ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੈੱਡ ਕੁਆਟਰਜ਼ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ। ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਦਾ ਆਰਡਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਪੈਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਏ। ਮੌਸੀ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ।

ਸਾਨੂੰ ਦੋਸਤ ਦੀ ਜੀਪ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੱਕ ਵੱਡਣ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਆਂਢੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਮਿਤਰ ਸਾਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਮੌਸੀ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਘਰ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕਈ ਖਿਡਾਉਣੇ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਲਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਮੌਸੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸਟੀਲ ਦਾ ਟਿਫਨ ਮੇਰੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਗੁਆਂਢਣਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਲਈ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜੀਪ ਚਲਣ ਵੇਲੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਮੌਸੀ ਬੁਤ ਬਣਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਚਲਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ 10 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਮੌਸੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇੱਕੋ ਬਦਲੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੌਸੀ ਦੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਚਿਪਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਚੁੰਭਕ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਸਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਰੋਣਾ ਪਿਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਵਿਛੜਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਚਲ ਤਾਂ ਪਏ ਪਰ ਬੱਚੀ ਸਾਰਾ ਸਫ਼ਰ ਮੌਸੀ ਮੌਸੀ ਪੁਕਾਰਦੀ ਰਹੀ।

ਅਜ ਵੀ ਜਦ ਕਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਸੁੱਚੇ, "ਮੌਸੀ" ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ●

(ਪੰਨਾ 36 ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਅਠਾਈਵੇਂ ਦਿਨ ਕੰਮਪੋਸਟ ਖਾਦ ਨੂੰ 7.5×5.0×15.0 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਲਕੜੀ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ 12.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦਬਾਕੇ ਭਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਖਾਦ 20-25 ਪੇਟੀਆਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਘਟ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਖਾਦ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਗਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹੇਗਾ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ ਬੀ ਬੋਤਲਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਬੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲ 5-7 ਰੁਪਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੋਤਲਾਂ 'ਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੰਮਪੋਸਟ ਖਾਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ 'ਚ ਕੰਮਪੋਸਟ ਉੱਤੇ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕੰਮਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਮਪੋਸਟ ਦੇ ਤਲ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਦਬਾਕੇ ਅਤੇ ਸਮਤਲ ਕਰਕੇ ਅਖਬਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਪਰੇ ਪੰਪ ਨਾਲ ਸਪਰੇ ਕਰਕੇ ਗਿਲਾ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੰਮਪੋਸਟ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 23 ਤੋਂ 25 ਦਰਜੇ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮਪੋਸਟ ਦੇ ਉੱਤੇ ਫਫੂਦੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮਪੋਸਟ ਦੀ ਸਤਹ ਸਫੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੰਮਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਫਫੂਦੀ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੰਮਪੋਸਟ ਦੀ ਸਤਹ ਤੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਰੇਤ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਜਾਂ ਇੱਕ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਗੋਹੇ ਦੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਖਾਦ ਦੀ 2.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਤਹਿ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਤਹਿ ਵਿਛਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ

ਕੀਟਾਣੂ-ਨਾਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਟਾਣੂ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭਾਫ ਜਾਂ ਫਾਰਮੇਲੀਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੁੰਬਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਟੋਪੀ ਖੁਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਖੁੰਬਾਂ ਖੁਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੱਤਰੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ ਕੱਢਣ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਟੋਏ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਸਮਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁੰਬਾਂ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ ਡੰਡਲ ਟੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲ ਦੁਆਲੇ ਲੱਗੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪੇਟੀਆਂ 'ਚ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਣ ਸੜਣ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਫੈਲਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਪਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁੰਬਾਂ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਪੇਟੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 3 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਖੁੰਬਾਂ 2-3 ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਹਵਾਦਾਰ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਖਾਦ ਨਾਲ ਪੇਟੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੇਟੀ 'ਚੋਂ 4-5 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਖੁੰਬਾਂ ਵੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੇਟੀਆਂ 'ਚੋਂ ਖੁੰਬਾਂ ਨਿਕਲਣੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੰਮਪੋਸਟ ਨੂੰ ਪੇਟੀਆਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਾਨ ਕੋਲ 90 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਖੁੰਬਾਂ ਨਿਕਲ ਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਫ਼ਸਲ ਤੋਂ 550 ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਨਾਫਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਫ਼ਸਲ ਤੇ 1,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਨਾਫਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।